

Ismeretlen 18. századi magyarországi nyomtatványok.*

Újabb regisztrálatlan nyomtatványok a nagyszombati jezsuita nyomdából

Megítisztelő könyvészeti feladat a magyar nemzeti bibliográfia nyomtatásban megjelent köteteiben¹ és egyéb bibliográfiákban² eddig még számba nem vett, ismeretlen nagyszombati nyomtatványokat bemutatni.³ Elsősorban azért, mert a nagyszombati jezsuita nyomda hosszú időn át (1648–1777)

* A Magyar Könyvszemlében megjelent korábbi (KNAPP 2014, i. m. 281–287) dolgozat (*Ismeretlen nagyszombati nyomtatványok*) folytatása.

¹ Közismert, hogy a 18. századi magyarországi nyomtatványok alapvető számba vétele egyrészt Petrik Géza bibliográfiája (1712-től), másrészt annak folyamatosan megjelenő, az Országos Széchényi Könyvtár által szerkesztett pótkötetei (1701-től). PETRIK Géza, *Magyarország bibliographiája 1712–1860*, I–IV, Bp., 1888–1892; *Pótlások Petrik Géza Magyarország bibliographiája 1712–1860 c. művéhez*, 1701–1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványok, V–VIII, Bp., 1971–1991.

² Bibliográfiai aktualitása miatt elsősorban a közelmúltban megjelent *Ave Tyrnavia! Opera impressa Tyrnaviae Typis Academicis, 1648–1777*, [szerk.] Stephanus Käfer, Esther Kovács, Budapestini – Strigoni – Tyrnaviae, vyd. Trnavskej univerzity v Trnave – SAV, 2013 című kiadványra gondolok, amelyre hivatkozni – közelmúltbeli tapasztalat szerint – egyes folyóiratokban jogos kritikával sem „illendő”. Vö. KNAPP Éva, *Ismeretlen nagyszombati áhitati nyomtatványok a XVII–XVIII. századból = Magyar Sion*, Új folyam VIII/L (2014) 2, 155–161, itt: 156, 6. jegyzet. A jegyzet szövegéből önkényesen kihagyta a szerkesztőség (Göczéné Erdő Zsuzsa levele szerint a szerkesztőbizottság véleménye, hogy e bizottság egyik tagjának munkáját sem lehet kritizálni a folyóiratban) „az alapvető könyvészeti jobbításokat és kritikát azonban nagyjából nélkülöző” mondategységet, s így – tudományos meggyőződésemmel ellentétesen – a lábjegyzet dicséri [!] a bibliográfiát!

³ Újabb nagyszombati nyomtatványok előkerülésére folyamatosan lehet számítani. Ez véleményem szerint természetes és öröndetes folyamat, amely egyetlen nyomtatásban megjelent bibliográfiát sem kritizál. Teljes mértékben egyetértek Monok Istvánnal, hogy bizonyosan „további, eddig ismeretlen kiadvánnyal is fogunk még találkozni”. Ugyanakkor egyáltalán nem biztos, hogy ezek az új tételek „rögvest” kerülnek a bibliográfusok látóterébe. Vö., MONOK István, *Stephanus Käfer, Esther Kovács, Ave Tyrnavia! Opera impressa Tyrnaviae typis Academicis, Budapestini, Strigoni, Tyrnaviae, 2013, Esztergom Hittudományi Főiskola, OSZK, Nagyszombati Egyetem, Szent Adalbert Alapítvány*, 287 p. = *Magyar Könyvszemle*, 2014, 304–306, itt: 306. Ugyanis nem „rögvest”, hanem a *Magyar Könyvszemle*t áttanulmányozva bele kerülhetett volna például az *Ave Tyrnavia [...]* című bibliográfiába az *Officium Rákócziánium 1736. évi nagyszombati kiadása* is, amelyet 2011-ben mutattam be, mint korábban ismeretlen nagyszombati nyomtatványt. KNAPP Éva, *Officium Rákócziánium – Pótlások = Magyar Könyvszemle*, 2011, 103–106, itt: 104; vö. még Uő., *Ismeretlen nagyszombati nyomtatványok (1661, [1745 körül], 1758) = Magyar Könyvszemle*, 2014, 281–287; Uő., *A történeti állományok bővülési lehetősége – 1800 előtti ismeretlen nyomtatványok azonosítása = Könyvtári Figyelő*, 24/60(2014) 2, 167–172. Az *Ave Tyrnavia [...]* című bibliográfia egyik alapvető hiányossága a tudományos és könyvészeti szakirodalom elmúlt évtizedekben elért eredményeinek figyelmen kívül hagyása. Ez nem csupán KNAPP Éva, *Officium Rákócziánium [...]* (Bp., Borda Antikvárium, 2000) című munkájára korlátozódik. Így van ez például az *Ave Tyrnavia [...]* bibliográfiai részének már az első (és nagyon sok további) oldalán is: az 1649/2. tétel (*Ave Tyrnavia* 2013, i. m. 34 [2. jegyzet]) nem tartalmazza a szerző nevét, pedig az 1997 óta ismert Gabriel Dietenshamer személyében. Vö., KNAPP Éva, *Gabriel Dietenshamer: Judit (Patrona Hungariae*

Magyarország első számú katolikus nyomdájaként működött. A nagyszombati sajtó alól kikerült munkák széles körben terjedtek, s e kiadványok irodalom- és művelődéstörténeti hatása folyamatos és jelentős. Nem véletlen, hogy az újonnan regisztrálásra kerülő magyarországi nyomtatványok jelentős része e nyomda terméke.

Imádság a kassai Immaculata szobor tiszteletére (1742)

A kassai Immaculata szobor történetéről,⁴ a város rekatolizációjában játszott szerepéről és intenzív kultuszáról a helybeli jezsuita diákság körében,⁵ valamint a város protestáns lakosságának véleményét összegző, a szoborról készült gúnyversről⁶ készült dolgozatok egyike sem tesz említést olyan konkrét, ismert aprónyomtatványról, mely kapcsolatban állna az emlékművel. Ilyen nyomtatvány(ok)ról a magyar nemzeti bibliográfia sem tud.

Az egyleveles, nyolcadrét alakú nyomtatvány számomra hozzáférhető példányának verzója csaknem üres,⁷ rektóján „Tyrnaviae, Typis Academicis S. J. 1742” impresszummal egy latin nyelvű, Szűz Máriát köszöntő latin nyelvű imádság olvasható a bűn nélkül fogantatott Szűz Máriához, akinek tiszteletére felállították a kassai „Colossus”-t (azaz Immaculata Conceptio szobrot). Az oratio lényegében egy rövid, közkedvelt Szűz Mária köszöntést (salutatio)⁸ és annak elragadtatást kifejező retorikával megfogalmazott bővítését tartalmazza.⁹ A salutatio első három Szűz Mária-megszólítása a kassai Szeplőtelen Fogantatás (Immaculata Conceptio) szobor háromszög alaprajzú talapzatának egy-egy oldalán is olvasható a következő formában: AVE FILIA DEI PATRIS / AVE MATER DEI FILII / AVE SPONSA SPIRITUS SANCTI. A nyomtatvány húsz évvel a szobor felavatása után készült, valószínűleg ennek az eseménynek az emlékezetére. Szerzője minden valószínűség szerint egy jezsuita volt, feltehetően éppen Kassáról.

in coelos Assumpta sub schemate Victricis, Triumphatricis Judith. Nagyszombat, 1649) = Barokk színház – barokk dráma, szerk. Pintér Márta Zsuzsanna, Debrecen, Ethnica Alapítvány, 1997, 81–99; 1. még, Uő., „*Judit képit én viseltem*”, Kora újkori színház- és drámatörténeti tanulmányok, Bp., Argumentum Kiadó, 2007 (Irodalomtörténeti Füzetek, 162), 40–67; Uő., *Libellus*, Válogatott könyv- és könyvtártörténeti tanulmányok, Bp., Balassi Kiadó, 2007, 41–56.

⁴ WICK Béla, *Kassa város története és műemlékei*, Kassa, 1941, 410–412.

⁵ KNAPP Éva, *Vallásos társulatok, rekatolizáció és társadalmi átalakulás Kassán a XVII–XVIII. században* = *Századok*, 1995, 791–814; Uő., *Vallásos társulatok Kassán a XVII–XVIII. században – Náboženské spoločnosti v Košiciach v 17.–18. storočí = 350. výročie Košickej Univerzity*, Jubilejný zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Košice, 27. februára 2007, vyd. Michala Vašk, Košice, 2007, 25–38.

⁶ KNAPP Éva, *Poema satyricum, Egy magyar nyelvű alkalmi vers és történeti háttere 1724-ből* = *Doromb*, Közköltészeti tanulmányok, 2. kötet, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., RECITI, 2013, 49–56.

⁷ Kézzelel ráírt számokat tartalmaz, valószínűleg részlegesen fennmaradt összeadást és kivonást.

⁸ Salutatio ad beatissimam Virginem / Ave filia Dei Patris. / Ave mater Dei Filij. / Ave sponsa Spiritus Sancti. / Ave templum totius Trinitatis. L. például, SUCQUET, Antoine, *Piae considerationes [...]*, Viennae, 1672, 35. – Ez a köszöntés széles körben ismert és kedvelt volt, például szerepel a kolozsvári jezsuita kollégium Gyümölcscsoltó Boldogasszony társulata könyvtára nyomtatott exlibris-ének végén is a „[...] et sic in ea B. V. saluta. Ave Filia Dei Patris, Ave Mater Dei Filii, Ave sponsa Spiritus S. Ave templum totius SS Trinitatis” formában.

⁹ Erre elsősorban a felkiáltó jelek és a gyakori „O”-val kezdődő megszólítások utalnak.

*Oratio Ad Beatam sine labe conceptam
Virginem Mariam, cujus honori
Colossus Cassoviae erectus, Tyrnaviae,
Typis Academicis S. J., 1742,
(magántulajdon,
Borda Lajos magángyűjteménye)*

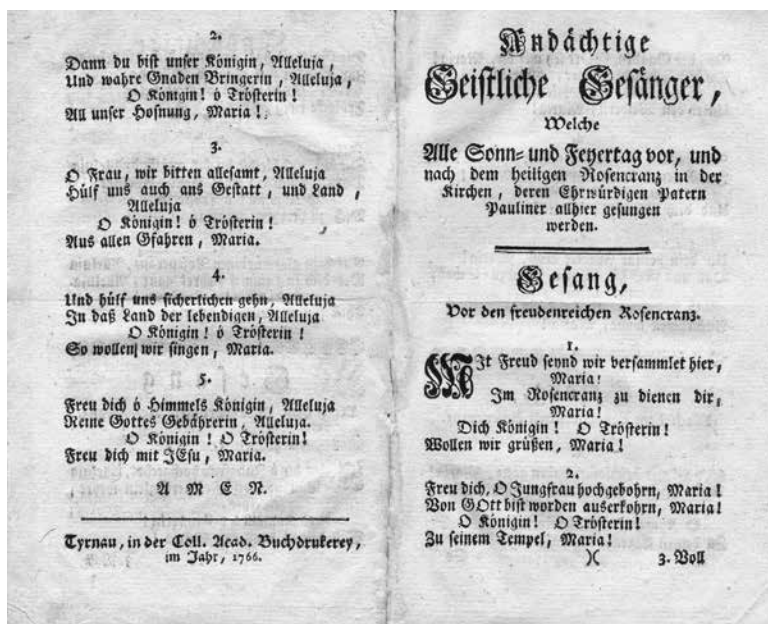
A nagyszombati pálos templom vásár- és ünnepnapi rózsafüzér énekei (1766)

A pálos rend nagyszombati Szent József templomában több laikus vallásos társulat működött. Ismeretes, hogy 1730-ban legalább négy társulat (Krisztus Teste, Szent Ferenc, Agonia Christi és Szűz Mária) tagsága végezte itt áhitatait, s két állandó kultuszhely (Loretói kápolna és a sasvári Piéta kegyzoborról készült festmény-másolat fogadalmi tárgyakkal övezve) létezett a templomban. 1705–1745 között többen jelentős összegeket ajándékoztak a templom Rózsafüzér oltáránál megalakítandó Rózsafüzér társulat részére. Így például 1705-ben Viczay Terézia 500 rajnai forintot, 1741. január 16-án Horváth-Simoncsics Éva Terézia 100 forintot, 1742. szeptember 25-én az elhunyt Jacczik Zsuzsanna, Földváry Márton felesége végrendeletileg 100 forintot, 1743. január 8-án Amadé Antal özvegye, Horváth-Simoncsics Mária Rozália 150 forintot adott a Congregatio Rosarii felállítására („pro erectione congregationis SS. Rosarii”).¹⁰ 1744-től találhatók adatok arra vonatkozóan, hogy a Rózsafüzér oltáron egy Czestochowai kegykép-másolatot tisztelnek, melyre 1745. február 2-án Pálffy Károly generális felesége két, kövekkel díszített aranyozott ezüst koronát ajándéko-

¹⁰ *Liber II. memorabilium residentiae Tyrnaviensis*, Magyar Országos Levéltár, Acta Paulinorum, Fasc. 476, 102, 85, 103, 106.

zott.¹¹ A nagyszombati pálos templom ténylegesen működő társulataként 1747. április 9-én említik a Congregatio Rosarii-t, amikor Vörös Márton özvegye Veleky Borbála Katalin a halála bekövetkezése utánra 200 forintot hagy a társulatra.¹² A felsorolt adatok arra utalnak, hogy a társulat minden valószínűség szerint 1746-tól működött.

Talán nem elhamarkodott a következtetés, hogy a társulat megalakulása után húsz évvel a Rózsafüzér társulati tagok használatára is szolgált ez az eddig könyvészetiileg számba nem vett, Nagyszombatban négy levél terjedelemben, nyolcadrét formátumban német nyelven megjelentetett énekfüzér. A nyomtatvány címszövegéből megtudjuk, hogy az énekeket vásár- és ünnepnapokon a Rózsafüzér imádkozása előtt és után szokták énekelni a pálos templomban. A kiadvány összesen hat énekszöveget tartalmaz, egyet-egyet az örvendetes, a fájdalmas, illetve a dicsőséges rózsafüzér elimádkozása előtti és utáni használatra.¹³

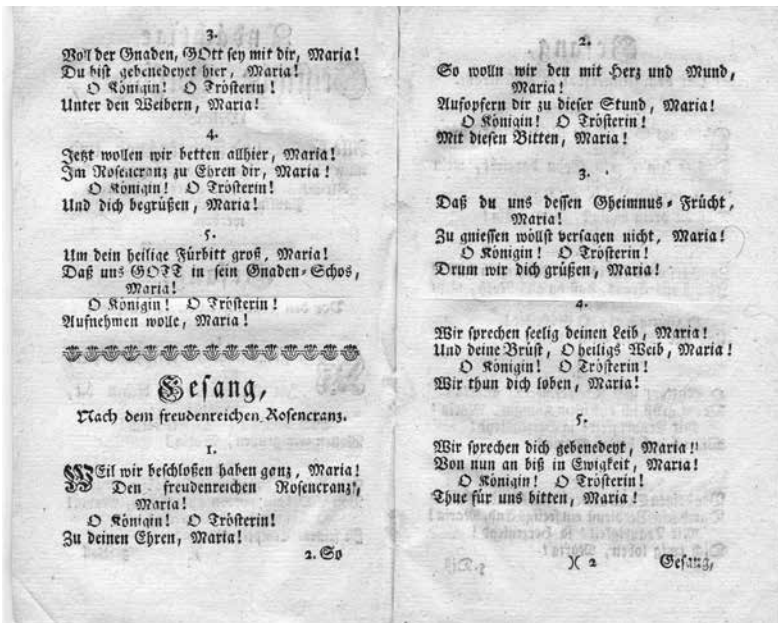
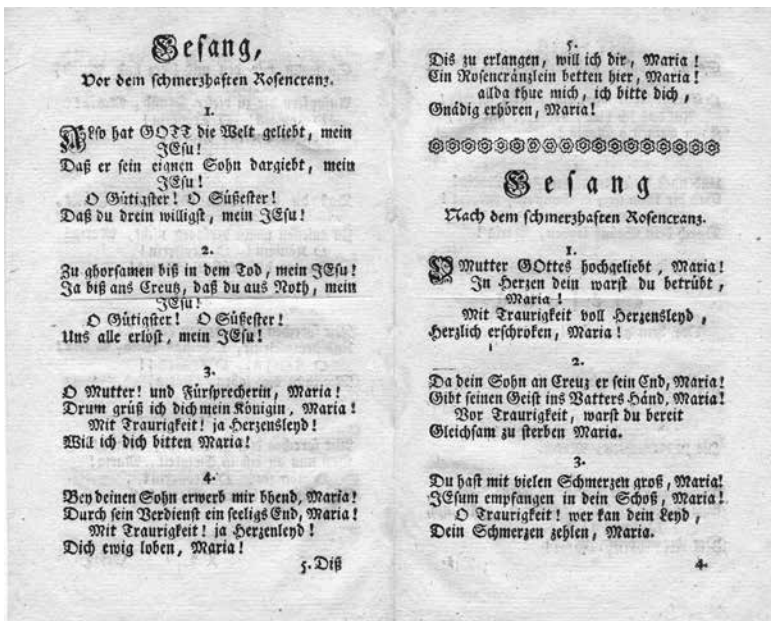

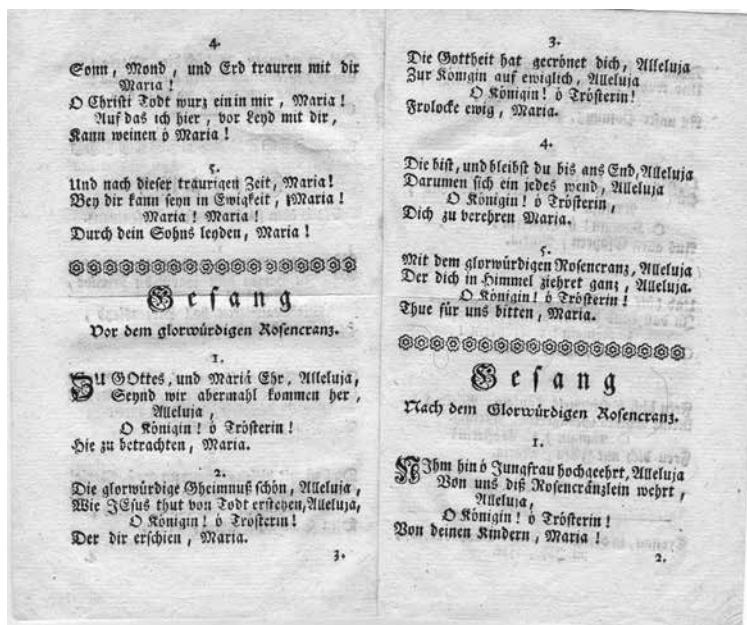
Andächtige Geistliche Gesänger, Welche Alle Sonn- und Feyertag, vor, und nach dem heiligen Rosencranz in der Kirchen, deren Ehrwürdigen Patern Pauliner allhier gesungen werden, Tyrnau, in der Coll. Acad. Buchdruckerey, im Jahr, 1766, (4°), (1^r)
(magántulajdon, Borda Lajos magángyűjteménye)

¹¹ *Liber II*, i. m. (10. jegyzet) 120, 122, 132.

¹² *Liber II*, i. m. (10. jegyzet) 135.

¹³ Vö., TÖSKÉS GÁBOR, KNAPP ÉVA, *E. S. és a Rózsakoszorú = Irodalomtörténeti Közlemények*, 2005, 383–400.

Andächtige Geistliche Gesänger [...], Tyрнаu, 1766, (1^v), (2^r)Andächtige Geistliche Gesänger [...], Tyрнаu, 1766, (2^v), (3^r)

Andächtige Geistliche Gesänger [...], Tyrnau, 1766, (3^v), (4^r)

Regisztrálatlan Landerer nyomtatványok

A Landerer család tevékenysége kiemelkedő jelentőségű a magyarországi nyomdászat történetében.¹⁴ Nevükhöz nemcsak időtálló, értékes könyvek megjelenetése, hanem tömegcikként nyomtatott imádságos könyvek és ponyvanyomtatványok sora is kapcsolódik. Így például az 1720 után felívelő¹⁵ Somogy megyei andocsi búcsújáróhellyel kapcsolatos, néhány levél terjedelmű, nyolcadrét alakú kiadványok egy része (teljes, illetve részleges impresszummal ellátva vagy anélkül) valamegyik Landerer nyomdában készült. Valószínű, hogy a ma ismert 18. századi andocsi kiadványoknál jóval több kapcsolódik a nyomda nevéhez. Erre utal mindenekelőtt ezeknek a nyomtatványoknak a megjelenése: címlap helyett egész oldalas, az andocsi templomot a településsel, fölötté a kegy-szobrot mellékalakokkal ábrázoló feliratos rézmetszettel kezdődnek. E „címlap” hátoldalán, vagy azt követő lapon olvasható a nyomtatvány voltaképpeni címe. A kiadvány utolsó sora tartalmazza (az esetenként) részleges impresszumot. Ehhez hasonló például az a Szilárdfy Zoltán gyűjteményé-

¹⁴ Vö. például, V. ECSÉDY Judit, *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473–1800*, Bp., Balassi Kiadó, 1999.

¹⁵ TUSKÉS Gábor, *Búcsújárás a barokk kori Magyarországon a mirakulumirodalom tükrében*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1993, 302–307, 335–339.

ből bemutatott hiányos és roncsolt példány (1764),¹⁶ amely valószínűleg azonos a magyar nemzeti bibliográfiában leírt egyik tétellel.¹⁷

Új imádság az andocsi búcsújáráshelyen (1750 után, 1763 előtt)

A magyar nemzeti bibliográfiában regisztrálatlan az az andocsi búcsújáráshelyen tisztelt Szűz Mária kegyeszobor és mellékalakjai (Szent Ágota és Szent Dorottya) vagy az őket ábrázoló kép előtt mondandó magyar nyelvű imádságot tartalmazó nyomtatvány, amelynek végén a következő impresszum olvasható: „Pozsonyban, Nyomtatott Landerer János Mihály által.” A kiadvány címlap helyett egy, az andocsi kegykép-ábrázolások sorában eddig számba nem vett, enyhén elhasznált lemezről készült, mives rézmetszettel kezdődik. A metszet magyar nyelvű felirata („Andacsi Csudálatos Boldog Aszszony Képe”) után az 1743-as évszám olvasható. A rézmetszetet a szignálás szerint (jobbra lent) „I. G. Rugendas sc. Pos.”, azaz Jeremias Gottlob Rugendas német származású, bizonyíthatóan 1742–1744 között Pozsonyban dolgozó rézmetsző készítette, aki 1772-ben halt meg Augsburgban.¹⁸ Ismerve Landerer János Mihály pozsonyi nyomdájának működési idejét (1750–1795), valamint a Budán működő Binder János Fülöp által készített 1764-es évszámot viselő, hasonló kompozíciójú, a későbbi andocsi ponyvanyomtatványokhoz felhasznált rézmetszetet,¹⁹ valószínű, hogy nem tévedünk sokat, ha a nyomtatvány megjelenését 1750–1763 közé datáljuk.²⁰

A ponyvakiadvány egyetlen szöveget tartalmaz, egy „uj”, a kultusztárgy előtt elmondandó imádságot.²¹ Ez a címadás felhívja a figyelmet arra, hogy valószínűleg ismeretes volt egy ennél a szövegnél régebbi, ugyancsak az andocsi Szűz Máriához szóló imádság, amelyet e kiadvány előtt jelentethettek meg, s ma még nem ismerünk.²² A könyörgés ismeretlen szerzője igényesen építette fel az imádságot: Szűz Mária közismert szövegű köszöntése (salutatio)²³ után először rövi-

¹⁶ SZILÁRDFY Zoltán, TÜSKÉS Gábor, KNAPP Éva, *Barokk kori kisgrafikai ábrázolások magyarországi búcsújáráshelyekről*, Bp., Egyetemi Könyvtár, 1987 (Bibliotheca Universitatis Budapestensis, Fontes et Studia, 5), 80, nr. 2.

¹⁷ *Pótlások, Petrik* 1971, i. m. (1. jegyzet), V, 29. – A leírás nem említ rézmetszetes ábrázolást, s az impresszum szövege „Buda, 1764”, melyhez a [Landerer ny.] járul. Az általam ismert ponyvafüzet példánya rézmetszettel kezdődik, melyre rézmetszették az 1764-es évszámot, és nincs impresszuma. SZILÁRDFY, TÜSKÉS, KNAPP 1987, i. m. (16. jegyzet) 80, nr. 2, 155, nr. 2.

¹⁸ PATAKY Dénes, *A magyar rézmetszés története a XVI. századtól 1850-ig*, Bp., Közkutatásügyi Kiadóvállalat, 1951, 212–213.

¹⁹ SZILÁRDFY, TÜSKÉS, KNAPP 1987, i. m. (16. jegyzet) 80, nr. 2.

²⁰ 1750 előtt nem készülhetett, mivel a jelzett nyomda ekkor kezdte meg Pozsonyban a működését. A Rugendas-féle rézlemez egy idő után elkopott, ezért készítették 1764-ben Binderrel egy újabb, mint később látni fogjuk, a Rugendas-metszetet másoló rézlemez. A nyomda nagy példányszámban a kereslethez igazítva jelentethette meg a ponyvát, valószínűleg többször egymás után. Mivel hosszú ideig forgalomban kívánta tartani a nyomtatványt, aktualitást nem korlátozta a megjelenési év feltüntetésével az impresszumban.

²¹ A címben az „Andacsi tsudálatos Bóldog Aszszony Képe előtt” kifejezés áll. Ismerve ennek korabeli jelentését, nem kellett az imádkozónak feltétlenül a kegyhelyre mennie, az imádságot – segítséget várva – elmondhatta a nyomtatványban közölt kép előtt is.

²² Az andocsi búcsújárás 1720-tól tekinthető folyamatosnak a mirákulum-irodalom tükrében. TÜSKÉS 1993, i. m. (15. jegyzet).

²³ „Üdvöz légy Mária! Atya Istennek Leánya, Fiúnak dajkája, Sz. Léleknek mátkája, Sz. Háromságnak hajléka, Mennyei malasztoknak tárháza [...]”. Vö. 8. jegyzet.

debb-hosszabb szekvenciákkal, változatosan és választékosan dicsérte őt²⁴ (a dicséretbe belekomponálva a kegyhely keletkezéstörténetének legjelentősebb mozzanatát, a kegytárgy és a kápolna angyalok által történt szállítását), majd elősegítette a szöveget használó privát kérésének előterjesztését.²⁵ Az imádság címéből megtudjuk, hogy a „versfejek” első betűit összeolvasva „ismét” egy Mária dicséretet kapunk („Üdvözlég [!] Mária”).

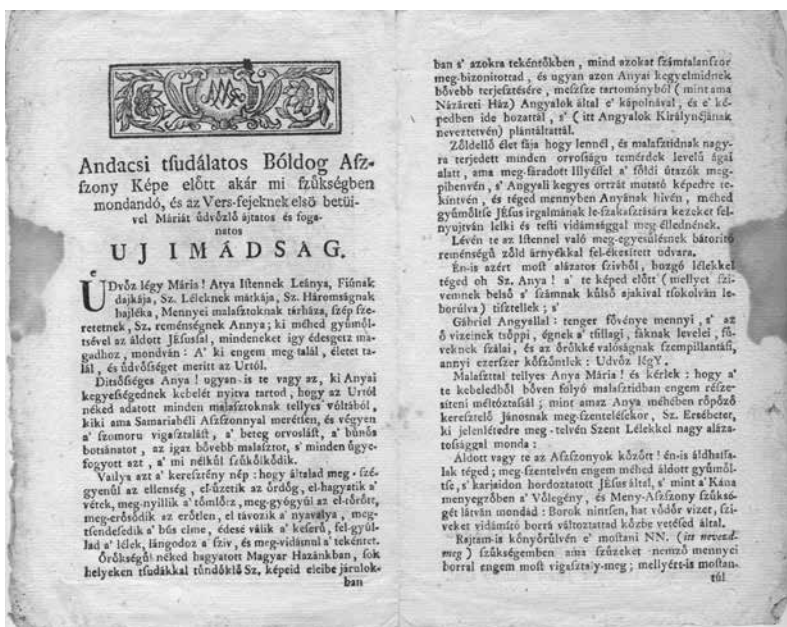

*Andacsi tsudálatos Bóldog Aszszony Képe előtt akár mi szükségben mondandó,
és az Vers-fejeknek első betűivel Máriát üdvözlő ájtatos és foganatos
új imádság, Posonyban, Nyomtattott Landerer János Mihály által,
[1750–1763 között], (2°), (1°)*

(magántulajdon, Borda Lajos magángyűjteménye)

²⁴ „Vallya azt a’ keresztény nép: hogy általad meg-szégyenül az ellenség, el-üzetik az ördög, el-hagyatik a’ vétek, meg-nyillik a’ tömlőt, meg-gyógyul az el-törött, meg-erősödik az erőtlen, el-távozik a’ nyavalya, meg-tsenededik a’ bús elme, édessé válik a’ keserű, fel-gyüllad a’ lélek, lángadoz a szív, és meg-vidámul a’ tekintet.” „[...] tisztellek; s’ Gábiel Angyallal: tenger fővénye mennyi, s’ az ő vizeinek sóppi, égnek a’ tsillagi, fáknak levelei, füveknek szálai, és az örökké valóságnak szempillantási, amely egyszer köszöntlek [...]”

²⁵ „[...] ama szüzeket nemző mennyei borral engem most vigasztally-meg; [...] Istennek Anynya! vedd füleidbe kérésemet [...] és mint balodról álló Dorothea Szüz, a’ mennyei paraditsomból Jéstől nyert friss rósákat, és almákat Angyal által mátkájának küldé [...] Ugy engem-is [...] vigasztaly”

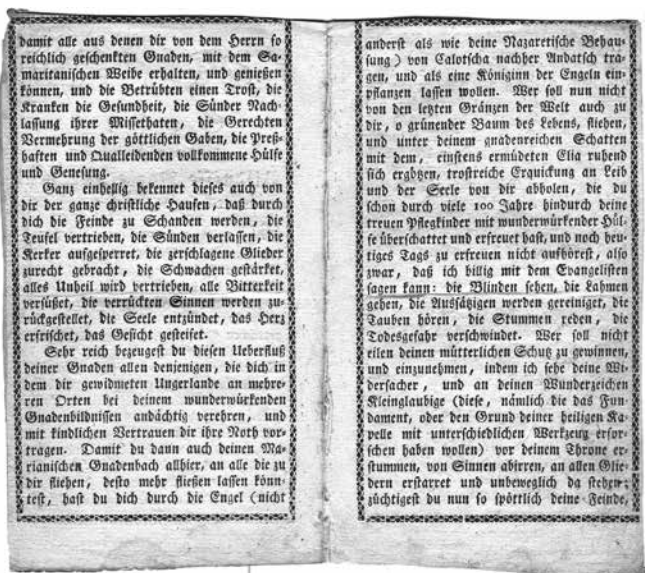
Andacsi tsudálatos Bóldog Aszszony Képe előtt [...] uj imádság, Pozsony, [1750–1763 között], (1^a), (2^a)

Német nyelvű imádság az andocsi búcsújáróhelyen (Pozsony?, Buda?, Landerer?, 1764?, 1764 után–1800 előtt?, 1786?)

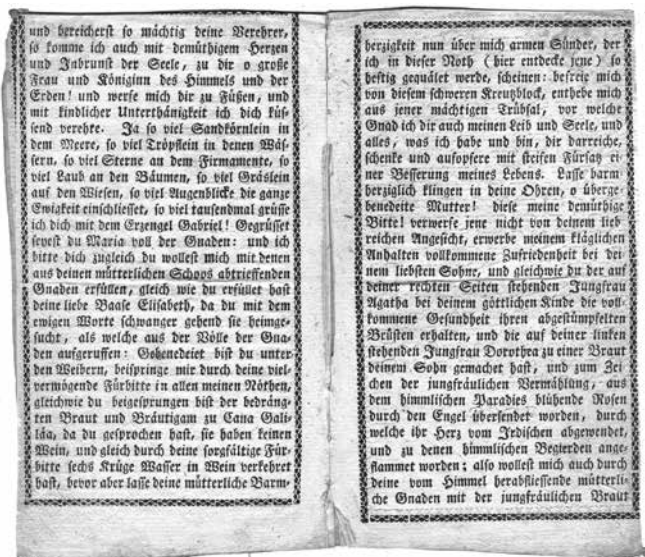
Impresszum nélkül jelent meg az az eddig számba nem vett négy leveles német nyelvű nyomtatvány, melyben a szedett szövegű rész címe *Gebet vor dem gnadenreichen Bildnisse Maria Andatsch, in allerley Trübsal, Angst und Noth, zu sprechen*. Az 1750–1763 közé datálható előbbi nyomtatványhoz hasonlóan ez a ponyvanyomtatvány is egy rézmetszettel kezdődik. A hátoldalán üresen hagyott rézmetszetet eddig nem vette számba a kutatás,²⁶ német nyelvű felirata a következő: „Das gnaden reiche bild Maria Andatsch, welches bey denen E.E. P.P: Franciscanern in der Marianischen Provinz in ungernd andächtigt Verehret wird. 1764”, a rézmetszetet jobb oldalon lent Binder János Fülöp szignálta („J Phil. Binder sc Budae”). A metszethez szolgáló rézlap készítője számos magyarországi nyomda megrendelésére dolgozott,²⁷ ezért a nyomtatvány nem köthető biztosan budai nyomdához.

²⁶ SZILÁRDFY, TÜSKÉS, KNAPP 1987, i. m. (16. jegyzet) 80, nr. 2 számon leírt rézmetszet e tételben említett német felírtas változata nem azonos ezzel a rézmetszettel, méretük jelentősen eltérő (a most bemutatott metszet rézlemeznék lenyomata 150 × 87 mm), s számos részletmegoldás is elkülöníti őket. A négyleveles andocsi nyomtatványok közül a magyar nyelvű „H. n. [17??], ny. n.” impresszummal közölt kiadványhoz nem köthető, mivel a *Pótlások, Petrik* 1971, i. m. (1. jegyzet) V, 29. nem említ rézmetszetes ábrázolást. A „Gebet vor dem gnadenreichen Bildnuss Mariä-Andatsch, in allerley Trübsal, Angst und Noth, zu sprechen” című, ugyancsak négyleveles ponyvának pedig van impresszuma (Tyrnau, 1801, W. Jelinek), s a leírás itt szintén nem jelez ábrázolást. PETRIK 1988, i. m. (1. jegyzet) I, 872.

²⁷ RÓZSA György, *Grafikatörténeti tanulmányok*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1998, 61–135.

Gebet vor dem gnadenreichen Bildnisse Maria-Andatsch [...],
[Pozsony?, Buda?, Landerer?, 1764–1800 közzét?], (2^v), (3^r)
(magántulajdon, Borda Lajos magángyűjteménye)

Gebet vor dem gnadenreichen Bildnisse Maria-Andatsch [...],
[Pozsony?, Buda?, Landerer?, 1764–1800 közzét?], (3^v), (4^r)
(magántulajdon, Borda Lajos magángyűjteménye)

Az 1764-re vagy utánra datálható 18. századi nyomtatványt – az előbb ismertetetthez hasonlóan – valószínűleg Pozsonyban nyomtatták a Landerer nyomdában.²⁸ A korábbi hasonló szerkezetű kiadványon kívül ezt valószínűsíti a rézmetszet feliratában a mariánus ferences provincia megemlézése. A rendtartomány központja, amelyhez Andocs is tartozott, Pozsonyban volt. Ugyanakkor az sem zárható ki, hogy a kiadvány Binder működési helyén, Budán készült a Landerer nyomdában.

A nyomtatvány szövege az 1750–1763 közé datálható, előbb ismertetett kiadványban közölt magyar nyelvű imádság némileg módosított német nyelvű változata.²⁹ Így például a korábbi szöveg-nél pontosabb ismeretet közöl a kegyhely eredetéről, ugyanis a „meszsze tartományból” kifejezés helyett itt a „von Calotscha” olvasható és az ismeretlen szerző tudni véli azt is, hogy Andocson már száz éve történnek („schon durch [...] 100 Jahre”) testi és lelki gyógyulások. Ha ezt az időtartamot egybevetjük az andocsi búcsújárásra vonatkozó adatokkal, melyek szerint a hely 1686-ig a nagyszombati jezsuiták missziós területéhez tartozott, majd 1686 után két pécsi jezsuita gondozta, akik a kegy-szobrot a főoltárra tették,³⁰ feltételezhető, hogy a nyomtatvány 1786-ban vagy 1786 körül készült.

KNAPP ÉVA

²⁸ Köszönöm V. Ecsedy Juditnak, hogy a nyomtatvány 2. lapján található könyvdísz behasonlított publikálatlan gyűjtésében, s jelezte, hogy számára is ismeretlen ez a dísz.

²⁹ Az imádság címéből eltűnt az ’új’ kifejezés, a „Vers-fejeknek első betűi” nem olvashatók össze és a szöveg nem egyszerűen a magyar imádság német fordítása.

³⁰ TUSKÉS 1993, i. m. (15. jegyzet) 225–26. – A ferencesek 1716-ban vették át a kegyhely gondozását.